

Література

1. Исаченко А.Г. Развитие географических идей / Анатолий Григорьевич Исаченко. – М.: Мысль, 1971. – 416 с.
2. Обсяг державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою для ВНЗ сфери управління МОН України // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/vstupna-kampaniya-2016/obsyag-derzhavnogo-zamovlennya-na-pidgotovku-faxivcziv-z-vishhoju-osvitoju-dlya-vnz-sferi-upravlinnya-mon-ukrayini.html>
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 р. № 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?doc id=248149695>
4. Стандарт вищої освіти бакалавра Наук про Землю (проект) // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/proekti-standartiv-vishhoji-osviti.html>

ЕКОГЕОСОФІЯ – ГЕОСОФІЯ АНТРОПОГЕНІЗОВАНОГО ЛАНДШАФТУ

Ю.О. Кисельов

*докт. геогр. наук, проф., зав. кафедри геодезії, картографії та кадастру
Уманського національного університету садівництва*

Вплив господарської діяльності людини на природне середовище, що продовжує тенденцію до зростання, спонукає до вивчення з географічних позицій як матеріальних компонентів, так і духовної сфери найдавніше освоєних фрагментів земної поверхні. Духовна складова модифікованого людською діяльністю геопростору є об'єктом *екологічної геософії*, або *екогеософії*. Предметом екогеософічних досліджень є чинники генези духовної сфери антропогенізованого земного простору (антропогенізованих ландшафтів).

Одна з наймолодших наукових дисциплін – екологічна геософія – спирається на методологічні основи як географії, так і екології; водночас вона наскрізно пронизана філософською думкою. Її методологічну основу становлять закони діалектики, антропогеографічний, хорологічний, ландшафтний, ноосферний, синергетичний, пасіонарний та низка інших наукових підходів, закони й принципи сучасної екології, концепції сталого (підтримуваного, збалансованого) розвитку та ландшафтно-етнічної взаємодії тощо.

Традиційна геософія ХХ ст. (Е. Банзе, А. Піскозуб та ін.) орієнтована на вивчення недавно залучених до Ойкумени фрагментів геопростору та визначення їхнього місця в ньому. До сфери її інтересів входить також диференціація людського простору у світлі концепції ландшафтно-етнічної взаємодії. Екогеософія досліджує, передовсім, найбільш освоєні території, а отже – найбільш антропогенізовані ландшафти. Так само ми переконані, що при цьому не відбувається жодної підміни геоекологією екогеософії, оскільки саме остання акцентує на категорії духу, зокрема – в нашому випадку – на стані духовної складової геопростору.

Ще з античних часів ставалися екологічні катастрофи регіонального та локального масштабів. Зокрема, йдеться про спровоковану діяльністю людини де-

градацію степових ландшафтів Північної Африки, на місці яких утворилася найбільша за площею у світі пустеля Сахара.

Л. Гумільов вважав, що екологічні кризи викликані явищем пасіонарності не меншою мірою, ніж економічними чинниками (способом виробництва, розвитком продуктивних сил тощо). На нашу думку, рівень розвитку продуктивних сил лише визначає масштаби таких криз (як за ступенем антропогенізації окремих ландшафтів та їхніх компонентів, так і за геопросторовим охопленням земної поверхні). Зокрема, за сучасної доби постіндустріального суспільства та прогресуючої глобалізації екологічна криза набула глобального характеру. Перебування західної цивілізації (єврамериканського суперетносу), який є фактично панівним у сьогоdnішньому світі, у стадії інерції пасіонарності зумовлює посилення глобальних антиекологічних тенденцій у природокористуванні, зумовлених сучасним рівнем розвитку продуктивних сил.

З позицій згаданої вище теорії пасіонарності та сформульованої нами концепції ландшафтно-етнічної взаємодії ми вважаємо за доцільне виділити два принципово відмінних способи людського «буття-в-ландшафті». З одного боку, це – природний (гармонійний, екологічний), з іншого – штучний (дисгармонійний, антиекологічний) спосіб. Суть природного способу, притаманного народам світу ще від найдавніших часів, полягає в «засвоєнні» етносом, який населяє певну територію, духу панівного в її межах ландшафту. В такий спосіб формується духовна сфера етносу. Виразними прикладами можуть бути особливості процесів етногенези українців у різних природних зонах, а також в областях висотної поясності.

Зокрема, в зоні мішаних лісів такі етнографічні групи давніх українців, як деревляни та сіверяни, живучи серед густих лісів і непрохідних боліт і контактуючи з предками білорусів – дреговичами й кривичами, утворили сучасні субетноси поліщуків та севрюків. Їм притаманні «вузькопростірність думки», тобто мислення масштабами найближчого оточуючого середовища, почуття безмежності часу, відносно невисокий рівень національної самоідентифікації (через близькість українсько-білоруського кордону), етнічної свідомості та сприйняття загальноукраїнської державницької ідеї. Поліські субетнічні спільноти ніби увібрали в себе риси того природного ландшафту, в якому вони сформувалися.

Частина степової зони показує інший приклад «природної» ландшафтно-етнічної взаємодії. Саме в цьому регіоні формувалося українське козацтво. Степ є ніби ототожненням волі та просторового безмежжя. Звідси, на нашу думку, й походить волелюбність козаків, їхня чітка національна й – особливо – релігійна самоідентифікація, «широкопростірність» їхньої думки. Закономірним є те, що стихія степу оспівана в багатьох поезіях і піснях, у тому числі Т. Шевченком, як неодмінний атрибут українця, козака, який прагне свободи своєму народові. Водночас зв'язки козаків із тюркськими, переважно кочовими, етносами дозволили українцям перейняти в них такі риси, що допомогли їм самим пристосуватися до напівкочового способу життя, не втрачаючи власної національної ідентичності завдяки генетичній, мовній та релігійній неспорідненості українців із тюрками.

Цілком інший характер ландшафтно-етнічної взаємодії властивий територіям зі значним розвитком гірничовидобувного виробництва та найсуттєвішою антропогенізацією довкілля. Виразним прикладом такої антиекологічної й бездуховної взаємодії є ландшафти Донбасу, характеризовані істотними змінами навіть літогенного компоненту. На нашу думку, важливим чинником байдужого й недбалого ставлення до ландшафту (що виражено, зокрема, у примноженні антропогенних форм рельєфу й відсутності практики заповнення гірською породою виробленого підземного простору) стало й те, що після початку промислового етапу розвитку цей регіон став активно заселятися вихідцями практично з усієї Російської імперії й поступово втрачав своє первісне українське етнічне обличчя. Отже, етнічна складова у взаєминах природи та людини в цьому краї в індустріальну добу виражена надзвичайно слабо. На нашу думку, окреслений вище спосіб ландшафтно-людських взаємин у характеризованому регіоні став однією з причин поширення в ньому проросійських і сепаратистських тенденцій.

Старопромисловим районам притаманні найбільші відмінності між геософічними та екогеософічними характеристиками. Сучасне велике місто є територією з докорінно зміненими ландшафтами, в яких не зазнали модифікації лише дочетвертинні гірські породи (а в місцях видобутку корисних копалин порушене навіть їхнє напластування). Тим більшого значення набувають проблеми антропогенізованих ландшафтів великих міських агломерацій, а особливо – мегалополісів (Бостваш, Рур, Токіо – Осака – Нагоя та ін.). З позицій екогеософії, зазначені фрагменти геопростору суттєвою мірою (але не повністю) вилучаються зі сфери ландшафтно-етнічної взаємодії. Крім антропогенізації ландшафту, це зумовлено також мішаним багатонаціональним складом населення багатьох агломерацій і мегалополісів, а також незначною кількістю або навіть відсутністю історичних і культурних пам'яток, чітко пов'язаних із певним етносом. Згаданий вище Бостваш і найбільші міста Американського Приозер'я та Каліфорнії (Детройт, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Чікаго) є яскравими тому прикладами, оскільки США створені не етнічною, а політичною нацією. Натомість, Київ, на нашу думку, зі сфери ландшафтно-етнічної взаємодії не вилучений, оскільки, з одного боку, Софійський і Михайлівський собори, Золоті ворота тощо мають виразний давньоукраїнський етнічний зміст і, з іншого боку, столиця нашої держави не належить до старопромислових регіонів. Зауважимо, що Київ був заснований на полісько-лісостеповому пограниччі; вважаємо, що таке екогеософічне значення він не втратив і дотепер.

Як висновок, зазначимо, що спосіб ландшафтно-етнічної взаємодії – природний або штучний – зумовлений характером поведінки людської спільноти в природному середовищі. Гармонійних взаємин людини з довкіллям можна досягти за умови «буття-в-ландшафті», спрямованого на раціональну організацію ландшафту, а не підпорядкування його компонентів суб'єктивним інтересам і потребам суспільства. На нашу думку, реальність досягнення такого «буття-в-ландшафті» залежить від рівня етнічної свідомості населення.